

EGY NEMZET
TÖRTÉNETÉNEK
BALKÁNI
VONATKOZÁSAI

DR. MONDOVICS GÁBOR

SOKATMONDÓ TÉNYEK

A tudományosnak mondott tevékenység esetében általában nehéz elvonatkoztatni az írást az éppen aktuális általános politikai, szociális és gazdasági helyzetől. A kor írásainak jelentős részét évekkal a megszületésük után újraértékelik az olvasók, majd a tudományos szerencsének köszönhetően – ha egyáltalán van ilyen! – besorolják őket abba az osztályba, amelybe a szerző is szánta őket. Kikerülni valószínűleg lehetetlen.

A Balkán nem egy nyugodt hely. Ez, ugye, már ismert közhely. Mégis fontos foglalkozni vele, mert a történelem és az itt élők sorsa nem tudott elválni egymástól. Magyarán egy mozgalmas, ugyanakkor több mint fél évezredes statikus világ, „sorsközösség” megértéséhez kellenek az apróbb részletek.

A mai államok kialakulása persze nem véletlenek sorozata volt. Nehéz lenne visszatérni a kezdetekhez, talán nem is érdemes, s e mostani munkának az indokoltságát, időszerűségét is nehéz lenne valahol a messzeségben keresni.

Számos politikai csoport vissza-visszanyúl olyan saját alapnak mondott történelmi korszakhoz, amelyben az egymás mellett élés ellenére ellentétes igények fogalmazódnak meg. A hatalomnak érdeke az identitás megszilárdítása, ehhez sokszor saját értelmezést gyárt, illetve – legyünk jóindulatúak! – nem a teljes történelmi szituációt értelmezve jár el eközben. Ebből, magától érthetően,

feszültségek és nagyobb félreértések adódhatnak. A tudományos kutatóknak mindenképpen objektivitásra kell törekednie, jóllehet elég nehéz kizárnia munkájából a szubjektivitást. A középkori szláv nyelvemlékek elemzése közben például világosan látható, hogy a gazdasági levelezések milyen mértékben tartalmaznak szubjektív részeket. Az egyházi szláv nyelvű másolatokból is következtetni lehet a kor nyelvi és kommunikációs állapotára – ma ez alapozza meg a nyelvtudományban a történeti részeket. A Szent Írások másolása közben a másoló nem tudott elszakadni attól a gyakorlattól, hogy finoman, szinte hibának, tévesztésnek minősülő módon, de érthetőbbé tegye munkája tárgyát.

Ugorva időben és térben nem szeretném egy olyan népcsoport helyi sorsának részletezésével kezdeni ezt az írást, amelynek a Balkánon való újra vagy újbóli betelepítésével az Oszmán Birodalom a saját helyzetét kívánta megszilárdítani. Napjainkban, amikor a világnak ez a része újra igen feszült állapotban van, talán egy kicsit nyugodtabb témával indítanék.

AZ OSZMÁN BIRODALOM

A valamikori legnagyobb és leghosszabb ideig fennálló iszlám birodalom kiindulópontja egy törpefejedelemség volt, amely a szeldzsuk állam felbomlása során jött létre a térségben. A törzs egyik tagja, Szulejmán volt a sah, azaz a nagy király, aki a kelet-anatóliai vidékről a Tigris és az Eufrátesz által határolt térségbe vezette népét (Matuz 1990, 26-27). Szulejmán halála után igazi áttörést nem fia, Ertogul, hanem unokája, Oszmán ért el azzal, hogy a pásztor-törzs kereteiből kilépve államszervezésbe kezdett. Egyik eszköze ehhez az iszlám hit harcos képviselője, illetve az ezzel együtt járó katonai terjeszkedés terve volt. Felbomlott az addigi törzsi szövetség, és a nagyszámú új harcos csatlakozása kihívás elé állította Oszmánt (Matuz 1990, 28). Zsoldosvezérré kellett válnia, újoncaiból pedig zsoldos haderőt képeznie. Így magától értetődő lett a hadi-

zsákmány zsoldként, fizetségként való felosztása a korábban pásztorkodásból élő nomádok között. „Szent háborúnak” titulált harcaik sikerét a vallási tölteten kívül az is fokozta, hogy a „felégetett föld” módszerével terjeszkedtek, azaz a körbevett város környékét egyszerűen felégették (Matuz 1990, 28).

Oszmán intézkedései értelmében a megszerzett földből az állami apparátus emberei számára nagy területeket szakítottak ki, s ezáltal létrejöhetett egy feudális középréteg. A növekvő birodalmi terület már hivatásos katonaság megszervezését igényelte, hiszen annak határait védeni kellett, és szükségessé vált az állami adminisztráció megszervezése is, amely az államhatalom intézményeit hivatott megszilárdítani (Matuz 1990, 29). Nyilvánvaló, hogy ekkor inkább csak a későbbi államszervezet csírája született meg, de ezt tudatosan fejlesztették tovább a később elfoglalt bizánci városok igazgatási apparátusa mentén. Szuverén uralkodói státuszát azal ismertette el Oszmán, hogy nevét belevetette a pénteki imába, amely az iszlám jog értelmében az állami önállóság feltétele is volt (Matuz 1990, 29). Később fia, önkényesen ugyan, de szultánnak nevezte magát, és saját pénzerméket veretett. Ez utóbbival az iszlám vallás másik hatalmi feltételét is teljesítette (Matuz 1990, 32).

Oszmán leszármazottainak gyors terjeszkedését segítette elő az is, hogy természeti csapások miatt elnéptelenedett területeket is könnyűszerrel foglaltak el, és hamar felismerték azt a tény, hogy a keleti és nyugati keresztény államok közt dúló hatalmi harcok vagy azok belharcai lehetővé teszik Európa meghódítását is (Matuz 1990, 30). A hódítás jóval kellemesebb útjának bizonyultak a szomszédos uralkodócsaládok hercegnőivel kötött házasságok, amelyek szintén jelentős területeket adtak hozzá az oszmánok birtokához (Matuz 1990, 34).

A meghódított területeket oly módon szervezték államigazgatási egységbe, hogy élükre katonai parancsnokot, ún. szandzsákbé-

get neveztek ki, aki a polgári közigazgatásért és a rendfenntartásért felelt, s egyben lehetővé tette a hadszervezettel való összefonódást.

Sajátos feudalizmusuk tovább erősödött az ún. *tímár rendszer* létrehozásával, amely olyan javadalombirtokok adományozását tette lehetővé, amelyek nem voltak örökölhetőek, így visszaszálltak a központi hatalomra, és újra kiutalhatóak lettek (Matuz 1990, 36).

Újításnak és előnynek számított az európai haderőkkel szemben a janicsárság intézménye, amelyben a fiatal, 10 és 20 év közötti hadifogoly fiúkat hosszú távon katonai szolgálatra és a szultán iránti megszállott hűségre, hódolatra nevelték (Matuz 1990, 36). Számukra az egyetlen kitörési lehetőség – akár a legmagasabb állami pozíciók elérése is – vezérük szolgálata és halált megvető bátorságuk volt (Matuz 1990, 49). A központi hatalom folyamatos megerősítésében, a belső hatalmi törekvésekkel szemben is, ez az intézmény jelentett viszonylagos megoldást, nagyvezír csak a janicsárság fejlesztésére bevezetett „gyermekadó” révén került kinevezésre az általános gyakorlat szerint (Matuz 1990, 53). Azok a méltóságok, akik így emelkedtek fel, teljes mértékben a szultántól függtek, a szultánt támogatták a korábbi politikai elit esetleges elégedetlenségeivel, zavargásaival szemben. Ez a rabszolga-elit alkalmasnak bizonyult arra, hogy a szuverenitást magának követelő teokratikus muszlim közösséget megfékezze (Fodor 2011, 15).

A szultánok politikai legitimitását szolgálta az a megoldás is, amellyel „államosították” a vallási hierarchiát: „a legfontosabb muszlim értelmiségi pályákat felügyelet alá vonták, a vallásjogászokat állami alkalmazottá tették, megélhetésüket és előmenetelüket pedig dinasztikus törvényekkel szabályozták. A főmufti személyében a birodalom krémjéhez tartozó vezetőt ültettek nyakukra.” (Fodor 2011, 16) Ezzel elsimították a vallási közösség és a politikai vezetés közötti feszültséget, sőt ennél többet is elértek: az így képzett bürokrata réteg, a vallásjogászokkal karöltve, kötelezettségének érezte az uralkodó iránti hűséget.

II. Mehmed, aki Konstantinápoly elfoglalása (1453) után a „Hódító” becenevet is viselte, a birodalom összes termőföldjét elkobozta, eltörölve ezzel a korábbi magántulajdon, az alapítványi birtok és az állami földek közti különbségeket. Jelentősen megnövelte ily módon a kiadható zsoldot, hiszen az összes államosított földet viszszavonható javadalombirtokként adhatta tovább (Matuz 1990, 59).

Szintén Mehmed előrelátását dicséri az az intézkedés, amellyel az állami adóbevételeket bérbe adhatóvá tette, hogy a készpénzkiadások fedezetét így segítse elő. Ezzel párhuzamosan tettek hangsúlyt az adóösszeírások és más beszolgáltatási kötelezettségek adminisztrációjára, amely összeírások elkészítése és vezetése elképzelhetetlen volt jól működő pénzügyigazgatás nélkül. Az igazgatással együtt a jogszolgáltatás egységesítése is megkívánta az írásbeliség fejlesztését, és egyben egy központi csúcsszerv, a kancellária létrehozását (Matuz 1990, 60).

A szultánok vallási politikájukban a türelem hívei voltak a birodalom területén élő vallási kisebbségekkel szemben, részben vallási törvényük is ezt diktálta, részben barbároknak tartották azokat a szintén muszlim kortárs uralkodókat, akik hódításaik során vallási fanatizmusukat kegyetlenségükkel bizonyították. Náluknál jobb vezéreknek igyekeztek látszani az oszmán szultánok (Matuz 1990, 60). Türelmi politikájuk eredményeként támogatták őket a vallási kisebbségek, akik ezáltal szintén a birodalom tartópillérének számítottak (Fodor 2011, 17).

A ZSIDÓ KÖZÖSSÉGEK HELYZETE ÉS JELLEMZŐI A MEGHÓDÍTOTT BALKÁNI NAGYVÁROSOKBAN

„Kérünk azonban titeket atyámfiai, hogy mindinkább gyarapodjatok, és becsületbeli dolognak tartsatok, hogy csendes életet folytassatok, saját dolgaitoknak utána lássatok, és tulajdon kezeitekkel munkálkodjatok,

amiként rendeltük néktek, hogy a kívülvalók iránt tisztességesen viselkedjete, és semmi szükségét ne érezzete”. Pál apostol¹

A Balkánon már a 13. századtól virágzó zsidó közösségek éltek, többek között Zágrábban, Szarajevóban, Dubrovnikban, Splitben, Belgrádban, Odesszában és Thesszalonikiben, amelyet a Balkán Jeruzsálemének is neveztek. A választott idézet Jeremiás próféta tanácsával² egybehangzóan arra kéri a zsidókat, hogy lakóhelyük népével összefogva, arra való tekintettel fordítsanak gondot egzisztenciájuk megteremtésére, törekedjenek a jólétre. A hatalmasra nőtt birodalom területén számtalan várost és annak zsidó közösségét lehetne kiemelni, ezúttal azonban a török időkben legjelentősebb közigazgatási régióközpontokat szeretném bemutatni.

ÓKORI ZSIDÓ KÖZÖSSÉGEK A MAI GÖRÖGORSZÁG TERÜLETÉN

„Európában egyetlen hely van, ahol a zsidóság, legalábbis annak egy része, az ókortól őslakos: Görögország.” (Götz 1995, 161) Elsőként a választott Pál Apostol által megszólított makedóniai Szaloniki (Thessaloniki) gyülekezetét érdemes megnézni. A Kr. e. 315-ben alapított város Kasszandrosz makedón király feleségéről, Thesszalonikéről kapta a nevét. Róma Kr. e. 168-ban kebelezte be kikötője és a várost érintő híres kereskedelmi útvonal (Viaegetia) jelentősége miatt. A zsidók azonban már jóval korábban, Kr. e. 513-ban, I. Dáriusz idejében, majd a perzsa háborúk alatt (Kr. e. 480.) beköltöztek. Az újabb hullám Kr. e. 145 és 135 között érkezett Alexandriából és Izraelből (Pallini és Scaccabarozzi 2014). Görögül beszéltek, és első

---

1 Pál első levele a thesszalonikaiakhoz, 4. fejezet 10-12.

2 Jeremiás könyve, 29. fejezet, 7.

zsinagógájuk az újrakezdés jegyében az Etz Haim (Élet Fája) nevet kapta.

A Templom és Jeruzsálem pusztulásakor leltek itt új hazára, nevük a bizánci birodalom lakóinak régi megnevezésére utal: *romaniótáknak* hívták őket. Elsősorban textilművesekként ismertek, nyelvük a héber és görög szavakat is tartalmazó jevánik volt.³ Hagyományaik erősen eltérnek az európai zsidóságéitól, a keletrómai birodalom zsidó szokásait őrzik. A bizánci zsidók imarendjét követik, vallási döntéseik a jeruzsálemi Talmudon alapulnak, a Tórát is eltérő ciklusban olvassák fel, egy év helyett szép lassan, három év alatt.

Az askenázi zsinagóga alapításának ideje bizonytalan, 1376-ra vagy 1470 és 1475 közé datálják a források. Bizonyított tény viszont, hogy ebben a száz évben askenáziak sora menekült ide, többek között magyar területről is, az 1376-ban történt kiűzetésükkor. Ki-ki hozta magával saját nyelvét: a jiddist, a franciát, az olaszt. Megjegyzendő, hogy az askenáziak nem keveredtek sem a romaniótákkal, sem a szefárdokkal.

Szalonikit többszöri próbálkozás után 1430-ban vették be az oszmánok, majd Konstantinápoly meghódítása után a város teljes zsidó lakosságát kényszerrel áttelepítették az új fővárosba. Ezzel kívánták biztosítani Konstantinápoly felemelkedését, valamint egyes kerületek létrehozását, hogy a különböző etnikumok ne szítsanak lázadást a szultán ellen. Szaloniki zsidósága mindkét célra kiválóan alkalmasnak mutatkozott: sikeres kereskedők, városszervezők és hű alattvalók voltak (Pallini és Scaccabarozzi 2014, 10). Szalonikibe persze a közeli és távoli balkáni vidék zsidósága áramlott be ezután, illetve a 15. században ide emigráltak a szefárd zsidók II. Bajazid szultán engedélyével.

---

³ A romanióta zsidó közösség alkonya. 2016/01/11 <http://zsido.com/a-romaniota-zsido-kozosseg-alkonya/> (2018.04.11.).

A főleg portugál marranók⁴ állították meg azt a hanyatlást, ami az oszmán-török uralommal elkezdődött a kikötővárosban. Mivel a szefárdok jobb gazdasági helyzetből érkeztek, a romanióták, a korábban itt élő görög zsidók háttérbe szorultak (Götz 1995, 164).

A romanióta zsidóság hanyatlását tehát a szefárd beáramlás hozta magával, és a tendencia végérvényes maradt. Csak elszigetelve, görög szigeteken vagy a hegyekben voltak képesek megőrizni hagyományaikat, pl. Jániában.⁵

A pontosan vezetett oszmán nyilvántartásokból tudjuk, hogy pár évtized alatt, az 1500-as évek elején már 54% volt a zsidók aránya. A szaloniki közösség jelentősége olyan nagy volt, hogy a kisebb közösségek nem tudtak mellette érvényesülni. A város egészen a 19. századig a textilgyártás központjaként ismert. A szaloniki zsidók olykor az általuk termelt kelmékkel fizettek adót, egyik vásárlójuk maga a janicsár hadserege volt (Castello és Kapón 1994, 50). Az utóbbi kereslete mentette meg őket az ipari forradalom és technológiai fejlődés idején, amikor az európai hatalmak már nem voltak rászorulva a textil importjára.

Kulturális és vallási életük egyik terméke a Beresit Rabba 6. századi midrásgyűjteményének kiadása 1593–1594-ben (Dániel 2006). A város a 19. századra az ottomán birodalom második legjelentősebb városává fejlődött. Addigra a „Balkán Jeruzsálemének” is nevezték domináns zsidó lakossága alapján (Pallini és Scaccabarozi 2014, 3). „Szaloniki sem nem görög, sem nem ottomán, főleg zsidó város, egy második Jeruzsálem” – állították utazók (Matuz 1990, 29). Az oszmánok több száz éves regnálása alatt 1886-ra a zsidóság létszáma permanensen a város lakosságának felét tette, kb. 90–100 ezer fővel (Pallini és Scaccabarozi 2014, 3). A II. világháború előtt

---

4 Kényszerrel áttértett újkeresztények, akik titokban megtartották ószövetségi hitüket.

5 A romanióta zsidó közösség alkonya. 2016/01/11 <http://zsido.com/a-romaniota-zsido-kozosseg-alkonya/> (2018.04.11.).

ez a szám 62 ezer főre apadt (38%),⁶ a város 1912-től Görögországhoz tartozik. A zsidó negyed egy városi tűzvészben 1917-ben szinte teljesen elpusztult, több mint harminc (!) zsinagóga veszett oda, melyek azoknak a tartományoknak a nevét viselték, ahonnan az ide-települt zsidók származtak: Itália, Provence, Szicília, Spanyolország, Katalónia, Majorca, Aragónia stb. (Pallini és Scaccabarrozi 2014, 4). Ma két zsinagóga és a zsidó múzeum állít emléket a közösségnek.⁷

Minden tanulmány arra mutat rá, hogy a harmincnál is több zsinagóga különálló zsidó kehilákat jelentett, külön nyelvhasználattal, liturgiával, autonómiával, s a független közösségek szövetséget alkottak egymással, ami rendkívüli operációs és együttműködési készséget is jelzett.

ZSIDÓ KÖZÖSSÉGEK A MAI TÖRÖKORSZÁG TERÜLETÉN

Edirne (Drinápoly) a mai bolgár–görög–török határ közelében fekszik – Törökország legnyugatabbi városa. Bizáncot megelőzően birodalmi főváros (1362–1453), de később is szultáni város. A szefárdok egyik kedvelt letelepedési célpontja volt, elsősorban kereskedelme folytán. Letelepedésük után azonnal megszervezték az egész Európával összeköttetésben álló kereskedelmi központjukat (Pallini és Scaccabarrozi 2014, 49). Amszterdam, Velence és Livorno voltak a fő partnereik.

A török birodalom utolsó éveiben a város tizenhárom zsinagógával bírt, amelyek a szalonikiekhez hasonlóan 1905-ben tűzvészben omlottak össze. Ezek helyébe emelték azt a nagy zsinagógát, amelyet 2015-re újjított fel a török állam. A korábban 25 ezer lelket számláló közösség eltűnt a városból, mára Isztambulban kb. 18 ezer

⁶ Hitler csapatai 1941 és 1944 között állomásoztak itt, a haláltáborokban szinte teljesen elpusztult ez a nagy létszámú közösség.

⁷ Nicolas Sarkozy francia exelnök anyai nagyapja is a szaloniki zsidó közösség tagja volt.

zsidó él. Érdekessége, hogy itt kísérletezték ki a törökök az irányított betelepítés módszerét a zsidókkal, amelyet később már tudatosan alkalmaztak (Stiefel 2016, 43).

Az anatóliai zsidóságról (pl. Bursza, Szardisz) a legkorábbi építészeti emlék a Kr. e. 5. századra tehető: zsinagógájuk hirdette a közösség létét Szardiszban (Hürriyet Daily News 2016), amely Anatólia délnyugati részén fekszik. Érdekes, de ennek a közösségnek Jézus-hívővé lett tagjaihoz szólt János apostol a Jelenések könyvében.⁸ Kr. e. 167-től IV. Antiokhosz regnált, aki megtiltotta a zsidóknak a vallása gyakorlását, mivel azonban ő a Kr. e. 164-ben kitört Makabeus-lázadás idején hirtelen elhunyt, rendelete nem érvényesült. Úgy tűnik, hogy mind a rómaiak, mind a bizánciak alatt védelemben részesültek a zsidók.⁹ Fordulat a 6. században, Jusztinianusz uralma (527–565) alatt következett be. Az új császár egységes birodalmi vallást szeretett volna ráerőltetni a színes kultúrájú és vallású alattvalói csoportokra, ezért a zsidók ellenállása miatt üldözésükbe kezdett.

II. Mehmed viszont azzal kedveskedett nekik, hogy maga nevezte ki a burszai főrabbit. Felkérte a konstantinápolyi zsidó közösségről való gondoskodásra is, valamint arra, hogy vesse be tekintélyét az ortodox pátriárkánál.

Konstantinápolyban a korai zsidó jelenlétről és annak részleteiről az építészeti emlékeken kívül jogdokumentumok, törvény-szövegek tanúskodnak. A legenda szerint már András apostol eljuttott ide az evangéliummal az 1. században, megalapította a bizánci gyülekezetet, amelyben minden bizonnyal messiáshívő zsidók is sokan voltak, és amely az öt patriarkátus egyike lett. A következő századokban a bizánci császárok zsidóellenességéről tudósítanak azok a rendelkezések, amelyek a zsidók istentiszteleteit utálatosnak, elvetemültnek vagy éppen bordélyházinak nevezték (Kulcsár 2013). Minden kétséget kizáróan a várossal egykorú volt a benne élő kehila (Pallini és Scaccabarozzi 2014, 20).

---

⁸ Jelenések könyve, 1. fejezet, 11. és 3. fejezet 1.

⁹ Uo.

Annyi bizonyos, hogy a zsidók jelenléte az 5. századtól folyamatosnak mondható a városban, még ha erről csak töredékes dokumentumok vannak is. A várost érő támadások, tűzvészek nem hagyták érintetlenül a zsidó negyedeket sem, részleges eltűnésük ezzel is magyarázható. A császárok már a 11. századot megelőzően ismerték és alkalmazták a kényszertelepítés módszerét itt is, vallási okokból (Jacoby 1998, 31). 1044 körül keresztülvitték azt a rendeletet, miszerint a zsidók korábbi lakhelyüket elhagyva, a városfalon belül, a Galata és Pera külvárosokban, az Aranyszarv torkolattal bezárólag lakhattak. Pera vidékies kerület volt, a zsidók faházakban éltek, amelyeket a gyakori tűzvészek nem kíméltek. A zsidó népesség egy része a tímárságot űzte, de a gyári munkástól kezdve a gyártulajdonosig volt közöttük mindenféle foglalkozás képviselője: gombkötők, zenészek, színészek, ékszerészek, kovácsok, gyógyszerészek, illatszerárusok, kocsmárosok, kelmefestők, rakodómunkások, fegyverkovácsok stb. (Pallini és Scaccabarozzi 2014, 50).

A szefárdok korai, 1391-ben történt migrációja Kréta, Konstantinápoly és Edirne városát vette célba, az ott élő romanióták segítségére számítva. Konstantinápolyban ezért már a 15. században megjelent az első ladino-héber kétnyelvű biblia, mivel a romanióták kénytelenek voltak megtanulni ladino nyelven (Götz 1995, 164). Isztambulon kívül Szalonikiben, Szmirnában és Drinápolyban is nyomdát alapítottak (Pallini és Scaccabarozzi 2014, 50). A betelepülő, azonos nyelvi, kulturális háttérből érkező bevándorlók igyekeztek elkerülni az asszimilációt, törekedtek a különállásra. A városban magyar, Budáról 1526-ban odaszállított zsidók is laktak, akik emiatt külön hitközséget alakítottak, és csak 1554 után olvadtak be a német szertartású gyülekezetbe, miután a zsinagógájuk leégett.¹⁰ Az önállóan szerveződő hitközségek a tagok származását követték itt is, önálló egységnek számítottak, saját zsinagógával és saját temetővel. A 17. század végén harminckilenc zsidó templom volt a városban (Pallini és Scaccabarozzi 2014, 53). A 16. századra a főváros

¹⁰ *Magyar Zsidó Lexikon*: Konstantinápolyi budai-zsinagóga szócikk <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0509.html> (2018.04.11.)

létszáma óvatos becslések szerint is 400 ezerre duzzadt, a város az újkori Európa metropoliszának számított „több ezer janicsárjával, a kikötőibe naponta befutó európai és török kereskedőhajók tengerészeivel, az európai követségek kolóniáival,¹¹ 52%-ban muszlim, 42%-ban zsidó-keresztény népességével.

Az európai világutazók csodálkozásuknak adtak hangot, amint lépten-nyomon szabadon élő, hangoskodó, kereskedő zsidókkal találkoztak, olyanokkal, akik Európa-szerte már csak gettóban éltek.

„Különösen figyelemre méltó, hogy mily nagy számban élnek zsidók Törökországban és Görögországban és legkivált Konstantinápolyban. Számuk állandóan nő, ami annak tudható be, hogy az egész országban kereskednek... minthogy a legkülönfélébb cikkek érkeznek ide, szárazon és vízen az egész világból. Az ő tulajdonukban vannak Konstantinápoly legjelentősebb kereskedelmi társaságai csakúgy, mint az üzletek, melyek tele vannak a legkülönfélébb árukkal. Ezeken kívül vannak közöttük egyes kézművesek, tanárok és előljárók... különösen a Spanyolországból és Portugáliából kiűzött marranók között. A zsidók híresek jó nyelvismeretükről, ...ezért tolmácsként is keresik őket.” (Pallini és Scaccabarozi 2014, 50).

SZARAJEVÓ MINT RÁADÁS

A „Kis Jeruzsálemnek” nevezett Szarajevó ma Bosznia-Hercegovina fővárosa, de mindig is nagy jelentőségű volt a Balkánon. Ahogy az oszmán-török birodalomban mindenütt, úgy itt sem gettóban, hanem szabadon laktak a zsidók, együtt a Balkán rendkívül színes képet mutató nemzetiségeivel. Noha a török uralom rég megszűnt, a nemzetiségek és azok sokféle vallása itt maradt, így ma is toleránsan, antiszemitizmus nélkül élnek együtt zsidók, bosnyákok, albánok. Az útikönyvek is azzal reklámozzák Szarajevót, hogy a

---

¹¹ Ágoston Gábor: *A régi Konstantinápoly erkölcsse*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_regi_konstantinapoly_erkolcse_online_plusz/ (2018.04.11.).

világ egyetlen olyan városa, ahol pár száz méteren belül tornyosulnak e vallások különböző templomai.

A várost magát az oszmánok alapították a 15. század közepén (1461), és röviddel ezután már négy vallást gyakoroltak a falai között: római katolikus, ortodox, muszlim és zsidó hitet. A zsidók spanyol kiűzetését követően szefárd zsidók is sokan emigráltak ide, és a város 1660-ra már a birodalom második legnépesebb központjává nőtte ki magát. A valamikori soklelkes szefárd közösségről az itt található, Európában második legnagyobb zsidó temető szintén mesél.

Ebben a városban a Biblia mind zsidó, mind keresztény változatban, még arab írással is fennmaradt – a töröknek mint a birodalom nyelvének hatására.

UTÓSZÓ

A téma szakirodalmának olvasása a leírtakon kívül is sokféle gondolatot ébresztett bennem. Mindezek nem a mai Törökországgal kapcsolatosak, hanem az európai államokkal, többek között Magyarországgal is. Törökország csak nyert a befogadás évszázadaival. Építészeti remekművek, zsinagógák, paloták, piacok ékesítik nagyvárosait, és vonzzák turisták ezreit. Az együttélés ezerszínű lenyomatot hagyott irodalmi, kulturális, művészeti emlékek formájában. Nemcsak a zsidó, hanem sok keresztény emlékekkel együtt.

A kutatók szerint akár a zsidóság szempontjából is nehéz nem nosztalgiával gondolni az oszmán-török birodalomra, amelyben zsidók, keresztények és muszlimok éltek többségükben harmóniában, és amely a történelem viszonylag rövid szakaszának bizonyult.

(Zamárdi, 2023. május 31.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CASTELLO, Elena Romero, KAPÓN, Uriel Macías (1994): *A zsidók és Európa. 2000 év története*. Budapest: Corvina.
- DÁNIEL, Frank D. (2006): *Dán Róbert emlékére*. Hozzáférés dátuma: 2018. 4 10. http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/18696/KM_2006_02_169.pdf?sequence=1.
- FODOR, Pál (2011): *A szultán és az aranyalma*. Budapest: Balassi Kiadó.
- GÖTZ, Eszter (1995): Romanióták és szefárdok. *Múlt és Jövő* 8 (1-2): 161–166.
- JACOBY, David (1998): The Jewish Community of Constantinople from the Komnenan to the Palaiologan Period. *Vizantijskij Vremennik* 55 (1): 31–40.
- KULCSÁR, Árpád (2013): Az új Róma születése. A Bizánci Birodalom az iszlám hódítás előtt. *Hetek*. Hozzáférés dátuma: 2018. 4 11. http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201301/az_uj_roma_szuletese.
- MATUZ, József (1990): *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PALLINI, Cristina, SCACCABAROZZI, Annalisa (2014): *In Search of Salonika's Loss Synagogues. An Open Question Concerning Intangible Heritage*. Hozzáférés dátuma: 2018. 4 10. https://www.researchgate.net/profile/Cristina_Pallini/publication/276025567_In_Search_of_Salonika's_Lost_Synagogues_An_Open_Question_Concerning_Intangible_Heritage/links/554e156b08ae956a5d230307/In-Search-of-Salonikas-Lost-Synagogues-An-Open-Question-Conc.
- STIEFEL, Barri L. (2016): *Jews and the Renaissance of Synagogue Architecture*. London, New York: Routledge.

HÜRRIYET DAILY NEWS (2016): Az *anatoliai zsidóság* 2 500 éves története. Hozzáférés dátuma: 2018. 4. 11. <https://turkinfo.hu/bongeszde/tortenelem/az-anatoliai-zsidóság-2-500-éves-története>.